HANNA CHRZANOWSKA PREKURSORKA POLSKIEGO PIELĘGNIARSTWA RODZINNEGO – ŚWIADECTWO JEJ ŻYCIA

HANNA CHRZANOWSKA, PRECURSOR OF POLISH FAMILY NURSING – A TESTIMONY OF HER LIFE

Beata Dziedzic^a, Zofia Sienkiewicz^b, Tomasz Kryczka^c, Dorota Koper^d

Zakład Rozwoju Pielęgniarstwa, Nauk Społecznych i Medycznych, Wydział Nauki o Zdrowiu
Warszawski Uniwersytet Medyczny

^a <https://orcid.org/0000-0003-4099-6597>

^b <https://orcid.org/0000-0003-1727-9637>

^c <https://orcid.org/0000-0003-2607-1651>

^d <https://orcid.org/0000-0003-9508-251X>

DOI: <https://doi.org/10.20883/pielpol.2020.9>

STRESZCZENIE

Hanna Chrzanowska to niezwykła kobieta, polska pielęgniarka, która żyła w latach 1902–1973. Celem pracy jest przedstawienie świadectwa życia tej prekursorki polskiego pielęgniarstwa rodzinnego. Życie Hanny Chrzanowskiej było świadectwem miłości, wiary, troski, opieki i pomocy bliźnim, a lata pracy związane z pomocą drugiemu człowiekowi. Miała niebywałą charyzmę i dar zjednywania ludzi, co czyniło ją osobą ponadprzeciętną. Była twórczynią polskiego pielęgniarstwa środowiskowego, autorką szeregu artykułów, podręczników, pedagogiem zaangażowanym w merytoryczne przygotowanie uczennic do wykonywania zawodu pielęgniarstwa. Dbała o ciągły rozwój i wzrost poziomu kształcenia. Wskazana działalność Chrzanowskiej na wielu płaszczyznach porównywalna jest z ideologią Florence Nightingale. Hanna Chrzanowska była najznamienitszą przedstawicielką polskiego pielęgniarstwa. Po śmierci stała się inspiracją dla wielu: Kościół katolicki w 2018 r. przyznał jej tytuł błogosławionej. Warto, aby świat poznał życie i czyny tej wyjątkowej osoby – pielęgniarki.

SŁOWA KLUCZOWE: Hanna Chrzanowska, pielęgniarstwo, powołanie, Florence Nightingale.

ABSTRACT

Hanna Chrzanowska, an extraordinary woman, a Polish nurse who lived in the years 1902–1973. Aim of the study was presentation of the life of Hanna Chrzanowska, precursor of Polish family nursing. Hanna Chrzanowska's life was a testimony of love, faith, care and help to others and years of work connected with helping another man. She had an incredible charisma and the gift of winning people, which made her above average. She was the creator of Polish environmental nursing, the author of a number of articles, textbooks, a teacher involved in the substantive preparation of students to practice the nursing profession, she took care of the continuous development and increase of the level of education. The indicated activity of Chrzanowska in many areas is comparable to the ideology of Florence Nightingale. Hanna Chrzanowska was the most outstanding personality and heroine of Polish nursing. After her departure, her ministry did not end, her posthumous testimonies were recognized and in 2018 she was blessed. It is worth for the world knowing the life and deeds of this unique person – a nurse.

KEYWORDS: Hanna Chrzanowska, nursing, vocation, Florence Nightingale.

Wstęp

W światowym pielęgniarstwie znanych jest wiele niezwykłych postaci, zasługujących na najwyższe uznanie. Najślawniejszą jest twórczyni nowoczesnego pielęgniarstwa Florence Nightingale, której dokonania znane są każdej pielęgniarence na świecie [1, 2, 3]. W Polsce zaś osobą niewątpliwie zasługującą na najwyższe uhonorowanie jest Hanna Chrzanowska. Śledząc losy i czyny zarówno Florence Nightingale, jak i Hanny Chrzanowskiej, mimo że żyły w innych czasach, można stwierdzić, iż łączyły je wiele wspólnych cech.

Celem tego artykułu jest prezentacja osoby Hanny Chrzanowskiej, pielęgniarki o dużym wkładzie w rozwój polskiego pielęgniarstwa, a w szczególności w rozwój pielęgniarstwa środowiskowego. Chrzanowska całe swoje życie poświęciła dla innych, troszcząc się o ich dobro i poświęcając się im bezgranicznie. Szczególną opieką otaczała potrzebujących w ich domach, nie bacząc na przeciwności, które napotykała [4]. Podobnie jak Florence Nightingale, wyróżniała się wysoką kulturą osobistą, którą wyniosła z zamożnego domu [3, 5]. Odwiedzała miejsca, które pochodzący

z tak zwanych „dobrych domów” woleli omijać. Czyniła to z dobroci serca. Była wszędzie tam, gdzie inni odwracali wzrok [5]. Światopogląd obu tych postaci wynikał z faktu, iż pielęgniarstwo było dla nich powołaniem, a wiara w Boga pomocą w realizowaniu życiowych misji [1, 3, 6]. To, na co wiele lat wcześniej zwróciła uwagę Florence Nightingale, wyrażając swoją opinię, iż pielęgniarstwo domowe powinno stać się rzeczywistością, uważając opiekę domową za najbardziej pożądaną dla pacjentów, Hanna Chrzanowska zorganizowała i zainicjowała jako pierwsza w Polsce [6, 7]. Chrzanowska, podobnie jak Nightingale, pozostawiła dużą spuściznę twórczą, będąc autorką dziesiątek artykułów, wielu podręczników służących edukacji pielęgniarstwu [3, 6, 8]. Odwołując się do Florence Nightingale – prekursorki pielęgniarstwa – podkreślamy jej znamienitość i wpływ na następczynie. Jedną z nich była Hanna Chrzanowska, której poświęcona jest dalsza część niniejszego opracowania.

Droga do powołania pielęgniarstwowego

Suchając odpowiedzi na pytanie, skąd się wzięło zaangażowanie Hanny Chrzanowskiej w życie społeczne, niewątpliwie należy prześledzić jej życie rodzinne i czas dzieciństwa. Urodziła się w małej podwarszawskiej miejscowości, gdzie spędziła dostatnie, bez trosk dzieciństwo w otoczeniu kochających rodziców [9, 10]. Ojciec Hanny – Ignacy Chrzanowski, który był profesorem literatury polskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego – rozbudzał u córki nie tylko zainteresowania literaturą, historią, malarstwem, ale także kształtował poczucie uczciwości, poszanowania godności drugiego człowieka. Natomiast matka – Wanda Szlenkier pochodziła z rodziny, gdzie naturalnym postępowaniem było angażowanie się w sprawy społeczne, wspieranie innych i pomoc ubogim. Wpływ na kształtowanie wrażliwości społecznej Hanny miało także wielu członków jej rodziny. Dziadek – Karol Szlenkier – był założycielem szpitala oraz szkoły dla rodzin robotników zatrudnionych w jego fabryce. Kuzyni dzielnie walczyli w powstaniu warszawskim [11]. Znaczącą rolę w planach życiowych Chrzanowskiej odegrała siostra jej matki – Zofia Szlenkier – której postacią Hanna była zauroczona i którą uważała za osobę godną naśladowania. To ona odegrała znaczącą rolę w podjęciu przez Hannę decyzji o rozpoczęciu kształcenia w szkole pielęgniarstwu. Wcześniej sama kształciła się w angielskich szkołach medyczno–pielęgniarskich, których założycielką była Florence Nightingale [6, 12]. Hanna wzrastała więc w atmosferze pomocy drugiemu człowiekowi. Po opuszczeniu rodzinnej miejscowości i przeprowadzce z rodzicami do Krakowa Hanna zaczęła uczęszczać do szkoły średniej Sióstr Urszulanek [9, 10], gdzie rozwijała zainteresowanie pielęgniarstwem.

Wcześniej podjęła próbę ukończenia innego rodzaju studiów i przez dwa lata uczęszczała na zajęcia z filologii polskiej. Jednak porzuciła ten kierunek i rozpoczęła studia pielęgniarstwu [10]. Pierwsze swoje kroki skierowała do kliniki chirurgii, w której amerykański Czerwony Krzyż organizował kursy dla adeptów pielęgniarstwa. Przy udziale i poparciu lekarzy, działaczy polskiego oraz amerykańskiego Czerwonego Krzyża utworzono Warszawską Szkołę Pielęgniarstwa, na której czele stała Amerykanka Helen Bridge. Tutaj w 1924 r. Chrzanowska ukończyła edukację i otrzymała dyplom pielęgniarki [6, 10, 11].

Trudny czas wojny

Życie Hanny Chrzanowskiej było przykładem wierności wyznawanym ideałom. Niezależnie od nieszczęść, które jej nie omijały, była wierna swoim życiowym zasadom. Podczas II wojny światowej straciła prawie całą rodzinę, wszystko, co było jej najdroższe [9]. Na początku zginął stryjeczny brat podczas walk w obronie Warszawy. Spośród bliskich w 1939 r. zmarła także, pozbawiona odpowiedniej opieki medycznej w zbombardowanej Warszawie, ciotka Zofia – niekwestionowany autorytet i wzór do naśladowania. W 1940 r. w Katyniu wraz z innymi oficerami zamordowano brata Hanny – Bohdana, a ojciec tego samego roku zmarł w obozie Sachsenhausen, wcześniej aresztowany z innymi polskimi profesorami. Następnie trzy kuzynki Hanny zmarły na różę i tyfus, później wujostwo, Halinę i Karola Szlenkierów rozstrzelali hitlerowcy podczas powstania warszawskiego [9, 11].

Pomimo wielu osobistych tragedii Hanna, jakby chcąc zagłuszyć tragiczną rzeczywistość, oddała się bez reszty pracy i rozpoczęła działalność w Polskim Komitecie Opiekuńczym. Zajmowała się potrzebującymi w ich domach, jednocześnie przewodniczyła Sekcji Pomocy Przesiedleńcom, organizując dla nich pomoc materialną oraz pracę. Uratowała wiele żydowskich dzieci przed zagładą, a potem znalazła dla nich domy i rodziny zastępcze. Była zawsze tam, gdzie potrzebowano pomocy [10, 11].

Rozwój pielęgniarstwa społecznego, osiągnięcia pedagogiczne i redakcyjne

Chrzanowska zdobywała doświadczenie zawodowe i pogłębiała wiedzę dotyczącą funkcjonowania pielęgniarstwa domowego, odbywając stypendia zagraniczne, między innymi w Stanach Zjednoczonych, Francji, Belgii [10, 11]. Po powrocie do kraju, kontynuując profesję pielęgniarstwu, objęła stanowisko kierownika w Uniwersyteckiej Szkole Pielęgniarsko-Położniczej w Krakowie, zarządzając działem pielęgniarstwa społecznego i domowego [9, 11]. Wykorzystując doświad-

czenie uzyskane podczas pobytów na stypendiach zagranicznych, opracowała nowe teorie dotyczące pielęgniarstwa społecznego: wprowadziła je w zakres kształcenia [6]. Chrzanowska podejmując pracę pedagogiczną i przygotowując uczennice do wykonywania przyszłego zawodu, szczególną uwagę zwracała na wykształcenie przyszłych pielęgniarek w zakresie opieki nad pacjentami w środowisku domowym [9, 11]. Podkreślała, że ze względu na dużą samodzielność zawodową, jaką jest pielęgniarstwo społeczne, wymagane są wysokie kwalifikacje i dobre przygotowanie zawodowe [6]. Uczennicom stawiała duże wymagania, oceniając zarówno wiedzę teoretyczną oraz praktyczną, jak też postawę zawodową i moralną. Problemy dotyczące pacjentów były omawiane indywidualnie przez każdą z uczennic podczas ćwiczeń, a następnie oceny dokonywały pozostałe uczennice wspólnie z nauczycielem. Chrzanowska w prowadzonej działalności edukacyjnej zwracała uwagę na złożoność problemów chorych, mając na względzie nie tylko dolegliwości cielesne, ale również ich psychiczne i społeczne funkcjonowanie w środowisku domowym [6]. Hanna Chrzanowska kultywowała model holistycznego podejścia do pacjenta, co było zgodne z ideą pielęgniarstwa zainicjowaną przez Florenc Nightingale [3].

W szkole pielęgniarstwa kierowanej przez Hannę Chrzanowską głównym źródłem wiedzy podręcznikowej dla przyszłych adeptów pielęgniarstwa społecznego były „wytyczne pracy pielęgniarki społecznej” pochodzące ze zbioru artykułów miesięcznika „Pielęgniarka Polska”. Chrzanowska podejmując pracę pedagogiczną, miała świadomość dużej odpowiedzialności wynikającej z właściwego przygotowania merytorycznego, etycznego pielęgniarek do wykonywania przyszłej pracy zawodowej, dlatego też wydała w 1960 r. pierwszy podręcznik autorstwa: „Pielęgniarstwo w otwartej opiece zdrowotnej”, Polskiego Związku Wydawnictw Lekarskich. Do 1973 r. ukazały się jeszcze trzy wydania tego podręcznika, ostatnie pod redakcją H. Chrzanowskiej i K. Skobytko. Treść, szczególnie czwartej wersji podręcznika, była dostosowana do zmian, jakie w latach siedemdziesiątych zostały przeprowadzone w organizacji otwartej opieki zdrowotnej, którą przekształcono i w miejsce pielęgniarstwa rodzinnego wprowadzono pielęgniarstwo domowe [5, 6, 10, 11].

Hanna Chrzanowska prowadziła aktywną działalność redakcyjną. Opublikowała szereg artykułów w czasopismach: „Pielęgniarka i Położna” oraz „Pielęgniarka Polska”, które było pierwszym czasopismem zawodowym w Polsce. W latach 1929–1939 była jego redaktorem i autorem czterdziestu dwóch artykułów. Zamieszczała treści z zakresu etyki w pielęgniarstwie oraz programy i metody kształcenia, co wiele wniosło

do życia i działania środowiska medycznego [6, 10, 11]. Zwracała uwagę na indywidualne traktowanie każdego pacjenta, uczyła zasad prawidłowego zbierania wywiadu z zachowaniem zasad postępowania etycznego. Zalecała wnikliwą obserwację środowiska domowego, rozpoznawanie potrzeb pacjentów, a następnie zaplanowanie i realizowanie postępowania [6]. W trakcie prowadzenia kroniki pielęgniarstwa była autorem ponad sześćdziesięciu opracowań – przeglądu pisma krajowych i zagranicznych [6]. Ponadto była autorką wielu wierszy oraz powieści, takich jak: „Krzyż na piaskach” „Klucz niebieski”, które pisała używając pseudonimu: Agnieszka Osiecka. Ta część działalności literackiej nie była bezpośrednio związana z pielęgniarstwem, jednak ukazywała filozoficzne przemyślenia Chrzanowskiej [10].

Rozwój pielęgniarstwa parafialnego

Śledząc podejmowanie kolejnych działań przez Hannę Chrzanowską, należy wytyczyć odrębny rozdział w jej życiu, jakim niewątpliwie było pielęgniarstwo parafialne.

Po ograniczeniu działalności szkoły pielęgniarstwa przez ówczesne władze komunistyczne, głównie w zakresie pielęgniarstwa domowego i opieki nad przewlekłe chorymi, Hanna została oddelegowana do Kobierzyna, gdzie kierowała Szkołą Pielęgniarstwa Psychiatrycznego. Jednak tę szkołę wkrótce zamknięto [5, 10, 11]. Władze komunistyczne kierując się teorią obowiązującego ustroju socjalistycznego, uznały, że zapewniając wszystkim pracę, wpływają na likwidację biedy, co skutkowało zniesieniem działalności pomocy społecznej: uznano ją za zbędną [6]. W obliczu zaistniałych okoliczności Chrzanowska podjęła decyzję o przejściu na emeryturę. Nie zakończyła jednak swojej działalności, kontynuując ją poza wpływem władz komunistycznych [5, 10, 11]. Decyzje władz spowodowały, że pacjenci w środowisku domowym zostali pozbawieni opieki pielęgniarstwa. Wówczas Hanna Chrzanowska zaczęła szukać rozwiązania tej sytuacji. Pomocna okazała się myśl religijna, która zrodziła się w jej głowie: „...my pomagamy nieść krzyż Chrystusowi...”, i to był początek rozwoju pielęgniarstwa parafialnego [6].

Zacząła szukać pomocy w krakowskich klasztorach. Nie było jednak to łatwe [11]: wielu księży i zakonników w parafiach odmawiało włączenia się do pomocy chorym i ubogim w ich domach. Hanna uważała jednak, że w Krakowie jest tak wiele zgromadzeń zakonnych i zakonników, że to właśnie oni poza wykwalifikowanymi pielęgniarkami powinni zająć się chorymi. Nie przezywała więc swoich poszukiwań. Pomocny okazał się ówczesny wikary ksiądz Karol Wojtyła (potem biskup i papież) oraz proboszcz parafii mariackiej, ksiądz Machaya [5, 11]. Pomoc Karola Wojtyły była nieoceniona,

podczas konferencji skierowanej do lekarzy w 1957 r. zwrócił szczególną uwagę na ciężką sytuację chorych w ich domach, żyjących często w uwłaczających warunkach. Skutkiem tego w niektórych parafiach zorganizowano opiekę pielęgniarską w środowiskach domowych pacjentów, co oczywiście okazało się niewystarczające [5, 11]. Ze wspólnej inicjatywy biskupa Wojtyły, z którym odwiedziła wielu chorych w ich domach i księdza Machaya, zaangażowano do pracy w domowej opiece zarówno studentów, siostry zakonne, jak i kleryków seminariów. Chorych potrzebujących pomocy Hanna wyszukiwała osobiście, pukając od drzwi do drzwi, bądź korzystała ze zgłoszeń pozostawianych w skrzynce parafialnej. Zajmowała się głównie osobami starszymi i przewlekle chorymi, samotnymi. Zazwyczaj odkrywała ich tragiczną sytuację: leżeli zaniedbani, brudni, nierzadko umierający. Opiekę nad chorymi zaczynała od prozaicznych czynności, dając przykład prostej postugi dla chorego. Zwyczajnie myła ich, karmiła, odswawiała, opatrywała, wszystko to czyniła w poszanowaniu ludzkiej godności [10, 11, 12]. Pomagała im także nie tylko podczas wykonywania czynności pielęgniarskich, robiła również zakupy, dbała o ich życie duchowe, psychiczne. Pomimo wiary, której nigdy nie ukrywała, nie nawracała nikogo na siłę [10, 11]. Twierdziła, że jeżeli ciało jest pielęgnowane, to dusza także zbliża się do Boga [13]. W wyniku jej starań księża zaczęli odprawiać msze w domach chorych oraz odbywać wizyty duszpasterskie. W sanatoriach natomiast organizowano rekolekcje dla obłożnie chorych [10].

Zajęta pracą dla chorych nie zaniechała działań skierowanych na rzecz rozwoju pielęgniarstwa. Zwracała uwagę na konieczność ciągłego dokształcania pielęgniarek. Organizowała w tym celu konferencje i rekolekcje, co czyniła na przekór władzom komunistycznym. Podkreślała etyczne wartości pielęgniarstwa tworząc dokument „Rachunek Sumienia dla Pielęgniarek” Wskazywała tam na potrzebę indywidualnego traktowania chorych, dbania zarówno o ich ciało, jak i duszę [14]. Wiele uwagi poświęciła osobom niepełnosprawnym, zabiegając o odpowiedni sprzęt i wyposażenie dla nich oraz podejmując działania przeciwdziałające izolacji tych osób i propagując włączanie ich do funkcjonowania w społeczeństwie. Hannę Chrzanowską uznano także za prekursorkę opieki nad pacjentami w stanie terminalnym; była inicjatorką opieki nad umierającymi. W pełni taką możliwość w Polsce stworzono dopiero dwadzieścia lat później w powstających placówkach zwane hospicjami. Angażując ochotników do współpracy parafialnej w opiece domowej dbała o odpowiednie przygotowanie ich do wykonywania nowych czynności. W tym celu opracowała kurs, który trwał trzy miesiące. Składał się z wykładów i ćwiczeń z tematyki pierwszej

pomocy oraz wykonywania podstawowych zabiegów pielęgniarskich. Do dnia dzisiejszego podobne kursy są organizowane przez hospicja podczas szkolenia wolontariuszy [6]. Była również uczestnikiem prac Polskiego Stowarzyszenia Pielęgniarek Zawodowych oraz Międzynarodowej Rady Pielęgniarskiej włączając się w przygotowania „Ustawy o Pielęgniarstwie” uchwalonej przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej w 1935 r. [14]. Wiele korzyści z jej działalności zyskało Polskie Towarzystwo Pielęgniarskie, w którym była aktywna do końca swojego życia [10].

Podsumowanie

Filozofię życia Hanny Chrzanowskiej, osoby niezwykle wrażliwej na krzywdę drugiego człowieka, inicjator-ki opieki nad obłożnie chorymi, niełatwo przedstawić w tak krótkim opisie. Karol Wojtyła, z którym współpracowała, wielokrotnie podkreślał fakt, iż była pielęgniarką, która pokazała, czym jest ludzkie cierpienie [14]. Twierdził, że dla niego była „ogromną pomocą i oparciem” [4]. Osoby, które ją znały, mówiły, że pielęgniarstwo było dla niej nie poświęceniem, lecz powołaniem, prawdziwą pasją. Dla swoich uczennic, podopiecznych, wychowanków oraz współpracowników była niekwestionowanym autorytetem [14].

Doceniając wartość filantropijnej działalności Hanny, papież Paweł VI w 1965 r. przyznał Chrzanowskiej order papieski „Pro Ecclesia et Pontifice”. Za prace pedagogiczne odznaczono ją w Polsce „Krzyżem Kawalerskim Orderu Odznaczenia Polski” (1971). Otrzymała także odznakę honorową „Za wzorową pracę w służbie zdrowia” (1957) [10].

Zmarła w 1973 r. w Krakowie po długiej walce z chorobą nowotworową i przebytych wielu operacjach [10]. Każdy kolejny dzień życia po zachorowaniu uznawała jako dar od Boga [14]. Po śmierci była żegnana i opłakiwana przez rzesze ludzi w Polsce, także przez chorych, którymi się opiekowała. Ówczesny kardynał, Karol Wojtyła, powiedział o niej na pogrzebie: „Niech promieniowanie twojej postugi trwa wśród nas i wszystkich nas poucza, jak służyć Chrystusowi w bliźnich”. W 1998 r. rozpoczęto jej proces beatyfikacyjny. W 2018 roku została beatyfikowana przez papieża Franciszka [4, 14]. Pamięć o Hannie Chrzanowskiej pozostaje żywa. Ku jej czci zorganizowano wiele konferencji. Została uznana za patronkę polskiego pielęgniarstwa.

Piśmiennictwo

1. Malpas P. Florence Nightingale: Appreciating our legacy, envisioning our future. *Gastroenterol Nurs.* 2006; 29 (6): 447–452.

2. Fields WL. Mentoring in nursing: a historical approach. *Nurs Outlook*. 1991; 39 (6): 257–261.
3. Hosein K, Negin MA. Florence Nightingale: The Mother of Nursing. *Nurs Midwifery Stud*. 2015; 4(2): e29475. DOI: 10.17795 / nmsjournal29475.
4. Wrońska U, Wielek M. Błogosławiona Hanna Chrzanowska. Wydawnictwo M. 2018.
5. Zuchniewicz P. Siostra naszego Boga. Niezwykła historia Hanny chrzanowskiej. [https://polskatimes.pl/hanna-chrzanowska-była-kobieta-niezwykła-fragment książki/ar/11920676]. – data wejścia 20 grudnia 2018 r.
6. Ćwiertnia I. Idea pielęgniarstwa rodzinnego w działalności Hanny Chrzanowskiej. *Pismo Małopolskiej Okręgowej Izby Pielęgniarek i Położnych*. Kraków 2011; 101: 18–24.
7. Ogawa N. Florence Nightingale's concept of home nursing: an analysis of her writings. *Kango Kenkyu*. 1997; 30(1): 63–75.
8. Selanders LC. The power of environmental adaptation: Florence Nightingale's original theory for nursing practice. *J Holist Nurs*. 2010; 28(1): 81–88.
9. Kozielska DM. Malcanów. Wieś w gminie Wiązowna 1814–2014. *Gawędy Krajoznawcze*. Warszawa 2014.
10. Oktabiński K. Śladami filantropów. Rzecz o rodzinie Szlenkierów i ich podwarszawskiej wilegiaturze w XIX i XX wieku. *Mazowieckie Centrum Kultury i Sztuki*. Wydawnictwo TRIO. Warszawa 2007.
11. Dobrowolska K. Edycja Kielecka 45/2003. *moipip.org.pl* data wejścia: 21 grudnia 2018 r.
12. Oktabiński K. Wiązowna 1597–1997. Kartki z dziejów parafii i gminy. Wyd. Rada Gminy Wiązowna. Bydgoszcz 1998.
13. Florkowska M. Radość dawania. Hanna Chrzanowska we wspomnieniach, listach, anegdotach. Wyd. Św. Stanisława BM. Wydanie drugie. Kraków 2018.
14. Florkowska M. Radość dawania. Hanna Chrzanowska we wspomnieniach, listach, anegdotach. Wyd. Św. Stanisława BM. Wydanie pierwsze. Kraków 2010.

Artykuł przyjęty do redakcji: 27.05.2019.

Artykuł przyjęty do publikacji: 26.07.2019.

Źródło finansowania: Praca nie jest finansowana z żadnego źródła.

Konflikt interesów: Autorzy deklarują brak konfliktu interesów.

Adres do korespondencji:

Beata Dziedzic

ul. Erazma Ciołka 27

01-445 Warszawa

tel.: (22) 877-35-97

e-mail: beata.dziedzic@wum.edu.pl

Zakład Rozwoju Pielęgniarstwa, Nauk Społecznych i Medycznych,
Wydział Nauki o Zdrowiu, Warszawski Uniwersytet Medyczny